

ІНСТИТУТ ВОЛОДИМИРА ШАЯНА

ВИДАННЯ Ч. 1.

ІЗ ЦИКЛУ: ІДЕОЛОГІЧНО-ФІЛОСОФСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ВОЛОДИМИР ШАЯН

ЕТИЧНІ, СОЦІОЛОГІЧНІ
і
ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ
ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

З НАГОДИ 250-ЛІТТЯ ІЗ ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ВЕЛИКОГО МИСЛИТЕЛЯ УКРАЇНИ

ЛОНДОН

1972

ТОРОНТО

І Н С Т И Т У Т В О Л О Д И М И Р А Ш А Я Н А

Видання ч.1. Із циклу:Ідеологічно-філософські дослідження

ВОЛОДИМИР ШАЯН

ЕТИЧНІ, СОЦІОЛОГІЧНІ І ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ

ГРИГОРІЯ САВИЧА СКОВОРОДИ

Третє видання

з нагоди 250-річчя із дня народження

Великого Мислителя України

ВИДАВНИЦТВО ІНСТИТУТУ ВОЛОДИМИРА ШАЯНА

Л О Н Д О Н

1972

Т О Р О Н Т О

ВОЛОДИМИР ШАЯН

ЕТИЧНІ, СОЦІОЛОГІЧНІ І ПЕДАГОГІЧНІ

ПОГЛЯДИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Дотеперішнє, дуже недокладне, вивчення філософії Сковороди довело до жалюгідних викривлень його поглядів і до неправильної оцінки його значення в історії української духовости і літератури. Що ж говорити про пересічного інтелігента! Він, звичайно, має уявлення про твори Сковороди як про якісь пасивістичні, аскетичні, відірвані від життя концепції, від яких треба тікати скільки змоги далі.

Тим часом погляди Сковороди не тільки випередили на добрих два століття розвиток української духовости, не тільки витримують огненну пробу історії, але й із гідністю репрезентують глибокі етичні цінності українського світовідчуження і світогляду.

Пожвавлені трохи в останніх десятиліттях досліди над творчістю Сковороди щораз виразніше виявляють правду, що саме Сковорода був духовим батьком і творцем українського національного відродження.

Проф. Д. Чижевський у низці своїх праць про Сковороду стверджує, що Сковорода стоїть у центрі української духовости.

Дмитро Донцов у своїй творчості щораз частіше цитує Сковороду і щораз ясніше підкреслює, що у творах Сковороди є міцна основа для традиційних цінностей українського національного світогляду.

На ділі: Котляревський, Квітка-Основ'яненко, Костомарів, Куліш, Шевченко були учнями Сковороди. Шевченко про це заявляє у своїх творах. Це все творці українського відродження, пробудники української нації.

Сковорода був пробудником пробудників. Отже, відродження і пробудження української нації в новій добі насправді починається від Григорія Сковороди.

Сковорода знав і добре усвідомлював собі таку свою роль в історії. Не один раз, прямо чи посередньо, він про це заявляє у своїх творах.

Він сам визначає свою роль і своє завдання, боцїмто він Камінь до гострення, — оселок, — що, хоч сам не ріже, а проте, вигострює безліч ножів і мечів до бою.

Читаймо його байку на цю тему.

Оселок і ніж

Ніж говорив із оселком:

— "Звичайно, ти нас, брате, не любиш, що не хочеш вступити в наш стан і бути ножем.

— "Якщо б я гострити не годився, — відповів камінь до гострення, — я не відрікся б піти за вашою радою і за вашим станом. А тепер тим самим вас люблю, що не хочу бути вами. І дійсно, ставши ножем, я ніколи стільки один не переріжу, скільки всі ті ножі і мечі, що їх я усе моє життя перегострюю. А до того тепер дуже рідкі каміння до гострення.

Значення:

Родяться і такі, що не бажають ні військової служби, ні подружжя, щоб тим свобідніше заохочувати інших до розумної чесноти, без якої

всякий стан був би недійсний.

Х

Сковорода був тим рідким каменем до гострення. Він вигострював характер, розум і думку цілого покоління борців на те, щоб вигострені мечі їх ідей, творів і чину довершили цього величного чуда в історії, що зветься Відродженням Нації.

"Світ спить, простягнувшись, глибоким, непробудним сном, а наставники, що пасуть Воїна Божого, не тільки не пробуджують його, а ще й до сну заколисують: - "Спи, не бійся, місце безпечне, чого лякатися".

Із глибокого, непробудного маразму і летаргу української нації у другій половині XVIII-го століття пробуджує її Сковорода до нового життя на висоті духово-ідейного усвідомлення її сутності. Цей процес здійснюється перш за все в самих творах і діяльності Сковороди, далі - у творах і чинах його наступників і чекає свого завершення аж по сьогоднішні дні.

Сковорода був уродженим педагогом. Єдине звання, яке він виконував у житті, яке любив і для якого жив. Але його вчення, що на цілі століття випереджувало його сучасників, неминуче доводило до конфлікту із шкільною владою /в той час це були переважно єпископи/, і Сковорода або сам мусів покинути, або його викидали зі школи. В усіх тих пробах Сковорода виявив незвичайну мужність і непохитність. Згідно із своїм ученням, він радше віддав би своє життя, ніж перестав би служити Правді.

Зокрема зазнав Сковорода значних перешкод у застосуванні основної методи в його навчанні, що ґрунтувалась на безпосередньому та індивідуальному контакті з учнями, у частих розмовах із ними. У тих розмовах Сковорода міг дати своїм учням найбільше, установлюючи разом із ними, - на основі їх звірень, обсервації їх характеру і здібностей, - їх життєві ідеали, спрямовувати їх на найбільше властивий шлях для їхнього розвитку.

Але такі розмови з учнями вважалися нижчими гідності вчителя, і їх забороняли як учителеві, так і його учневі. Маю на увазі його учня Ковалинського, того, що на все життя залишився вдячним і вірним Сковороді та зберіг для майбутніх поколінь основну частину його творів. Ковалинський залишив нам єдиний достовірний життєпис свого вчителя.

Сковорода мусів покидати школу за школою і посаду за посадою. І врешті, вільний як степовий орел, ширяє по просторах України, навчає і виховує цілий народ. Залишає спадщину, якої велич і значення починаємо собі усвідомлювати. На його творах виховувалися цілі покоління провідних умів і, без сумніву, будуть виховуватися далі.

Це, отже, Великий Учитель цілої нації, один із тих, що творять її історію.

Питанням етики, соціології і педагогіки присвячує Сковорода багато місця у своїх творах, пише навіть окремі трактати. Це: "Душевний мир", "Азбука світу", "Благодарний Єродій" і "Убогий жайворонок". Свої погляди популяризує в байках і нам доведеться часто наводити деякі з них. А тому, що твори Сковороди недоступні у краю, так і на еміграції, нам доведеться подавати довші цитати також із них, щоб по змозі вичерпно дозволити говорити самому Сковороді. Усі цитати наводжу в моєму перекладі сучасною українською мовою.

Соціологічних і педагогічних поглядів Сковороди не можна, очевидно, досліджувати відірвано від цілості його філософської системи. У цьому напрямі ця праця базується на моїй студії п.з. "Лицар Святої Борні - Григорій Сковорода", написаній у 1941-1943 роках.

Беручи на увагу характер цієї праці, нам доведеться почати від деяких загальних стверджень про педагогію, у світлі яких ясніше зро-

зуміємо і оцінимо вклад ідей Сковороди до розв'язки питання української національної педагогіки.

Педагогіка ніколи не була наукою незалежною чи самостійною. Вона завжди спиралася і була нерозривно зв'язана з обов'язковими нормами соціології, релігії і світогляду даної нації в даній епосі.

Колинебудь і денебудь учитель, чи виховник, виховував дитину, він усе мав перед очима якийсь визначений, ідеальний образ чи зразок, до якого хотів довести свого учня чи вихованця.

Цей взір чи ідеал є дороговказом і для учителя і для школи. Завданням педагога було довести дитину до певного стандарту поведінки, якостей характеру, світогляду, думання і знання. Цей стандарт був різний в різних епохах, місцях, племенах чи націях. Для виховника цей стандарт був даний і означений чи то визначеним завданням виховання, чи то загальнозобов'язуючими і прийнятими нормами цінностей даного середовища.

Ця нормативна основа виховного ідеалу витворюється поза школою. Кожночасні норми цінностей є витвором і вислідом історичного розвитку групи чи нації.

Це, популярно, окреслюється батьками як факт, чи бажання, щоб дитину виховати "в такому-то дусі". Цей "дух виховання" – це збір тих норм цінностей, що їх батьки, чи ширше середовище, уважають зобов'язуючими і дійсними для себе. Звідси теж змагання груп "за душу дитини". В житті модерних націй ці виховні норми цінностей не встановлюються індивідуально батьками, а загальнонаціональною чи державною установою, що її звуть кураторією, яка накреслює програму і методи виховання і навчання. Але й ці кураторії, чи виховні комітети, роблять це у згоді із зобов'язуючим стандартом життя чи уявленням, якою-то сьогодні повинна бути людина, громадянин чи член національної спільноти. Їхнє уявлення про те, чим є людина і чим повинна вона бути, є також залежне від ступня загального розвитку. Очевидно, воно було різне в різних часах, місцях і расах.

Підкреслюю: для педагога ці норми цінностей є дороговказом і саме це маю на увазі, коли тверджу, що педагогіка ніколи не була незалежною, а все була зв'язана з релігією, етикою, соціологією, чи, загально кажучи, ідеологією даної групи чи суспільності.

Інакше виховували свою молодь старовинні германські племена, інакше племена брагманів у далекій Індії, навчаючи їх філософських текстів від 8-го року життя; інакше у Спарті, інакше серед племен Центральної Африки. Історія і антропологія дає нам у цьому напрямі пребагатий порівняльний матеріал.

Дитина Полінезійських островів мала б наслідувати поведінку, звичаї і думки "великого чоловіка" у племені, щоб стати таким як "він". Це, отже, навчання через наслідування живого зразка, прийнятого серед племені, як "великого".

Ця метода не така далека від середньовічного звичаю висилати юнака чи молодця на двір або замок короля, чи фєвдального зверхника, або рівного собі лицаря на те, щоб кандидат на майбутнього лицаря навчився звичаїв, поведінки, законів, а також людських ідеалів, себто тих норм вартостей, що зобов'язували в тодішньому суспільстві. На великих дворах чи замках було щось на подобу окремих клас для того роду виховання, чи теж воєнно-лицарського вишколу, відповідно до лицарських ступнів чи рангів. Метода має дещо спільного, але як же різнилися ідеали особовості. Ці ідеали змінюються разом із нормами цінностей в окремих добах і расах. Історія виховання є нерозривною в пов'язанні з історією суспільно-національних спільнот в окремих добах чи циклах людської

культури.

А разом із появою нових суспільних чи національних ідеалів по-являється, звичайно, і нова педагогіка. Класичними прикладами є тут Платон або Руссо. Поруч із системою і програмою нової, майбутньої су-спільності, Платон розвиває цілу систему педагогіки. Що більше, нова педагогіка мала б бути основою для нової системи. Платон не відпові-дає на питання, як почати нову педагогіку в рамках старої суспіль-ності, а за таку спробу Сократ заплатив смертю. Алеж він, — Безсмертний Сократ виховав Божественного Платона.

Отже, у тих моментах історії, коли назріває, чи назріла вже зміна суспільно-національного ладу, тоді разом із нею назрівають зміни в системі виховання.

Стає зрозумілим, чому в ученні Сковороди його педагогічні погля-ди нерозривно зв'язані з його вченням етики і соціології, а навіть есхатології. Тому, слідкуючи за педагогічними вченнями Сковороди, нам доведеться розглядати їх разом з його етикою і соціологією, бож тіль-ки в цьому нерозривному комплексі можна їх зрозуміти, вивчити і оці-нити.

Сковорода належить до того типу мислителів і педагогів, що тв-рять нову соціологічну систему, і саме в тому його історична велич.

Питання про роль норм цінностей у психології людини, в її житті, в її основній функції, як члена національно-державної спільноти, дове-деться розглядати в інших моїх працях. Однак, уже на основі сказаного, повинно бути ясним питання національної педагогіки.

Устійнити засади національної педагогіки можна тільки на основі встановлення чи віднайдення через самоусвідомлення ідеального обра-зу українця як людини і як члена нації. Якщо в нас є такий окремий від інших національностей ідеал українця, тоді можемо говорити про національну педагогіку. Якщо його немає, тоді доводиться нам шукати того чужого ідеалу, який ми хотіли б наслідувати чи прийняти як свій. Якщо не погодимосся на один чужий зразок, тоді, очевидно, буде їх стіль-ки, скільки напрямів чи систем є в різних чужих зразках.

Тут напрохується порівняння із зразками англійськими. Українська дитина на еміграції виставлена на впливи і дію англійської школи, якої національним завданням є навчити молодих англійців англійського способу життя через устанавлення певних зразків і стандартів пове-дінки, звичаїв і світогляду.

Чи, отже, українська дитина на терені Англії буде в постійному, може трагічному конфлікті між двома системами думання і норм варто-стей? На щастя, цей конфлікт не трагічний, поскільки поза національним забарвленням виховних ідеалів європейських націй доводиться говорити про загальну історично-розвою спільноту європейських націй, чи, точ-ніше, європейського історичного циклу. В рамках цього циклу ідеали по-одиноких націй не завжди і не обов'язково є протилежні, а часто ви-являють багато спільних прикмет. Крім того саме англійський виховний ідеал дозволяє, а подекуди навіть плекає, досить широкий діапазон ін-дивідуальних різниць і індивідуальної свободи в певних широких ме-жах.

Алеж ми не розв'язуємо питання української національної педагогі-ки з вузько-утилітарного погляду еміграції. Ми ставимо її у площині дійсності Української Держави. Це сьогодні площина головним чином теоретична.

Наскільки і як здійсненні постулати національної педагогіки на чужині, це знову ж питання, що вимагає окремих праць. Сьогодні стає пе-ред нами одне питання:

чи Сковорода може нам допомогти у самоусвідомленні нашого націо-

нального ідеалу і національного світогляду?

Очевидно, так! Саме в тому є провідна роль в історії великих духових мужів нації, що в їх свідомості здійснюється самоусвідомлення істоти своєї нації, як органічної метафізичної Цілості.

Саме із цією метою я й піднявся вивчити філософію Сковороди.

х

Спробуймо, отже, з'ясувати вчення Сковороди і висунути на їх основі деякі постулати.

Сковорода рішуче боронить принципу вроджених здібностей, таланту і, вслід за тим, вродженої праці.

Він наводить приклади різноманітних проявів замилювань і здібностей у ранній молодості хлопця. Сьогоднішнє знання про великих людей підтверджує цей погляд. Знаємо, що талант і вдача Сковороди і Шевченка проявилися вже в ранній їх молодості і, щобільше, саме їх наочні таланти промощують їм шлях у житті із сільських закутин на вершини тодішньої суспільності. Знаємо також із численних прикладів, що музичні здібності бувають не тільки вроджені, але вони, звичайно, саме найшвидше і найвиразніше проявляються. Історія музики знає шостилітніх концертантів, а навіть диригентів. Рано проявлений музичний талант Сковороди з рівночасно проявленою релігійною тонацією його вдачі є ще одним підтвердженням цієї правди.

Цей вроджений талант – за вченням Сковороди – це утаєна іскра Божя в людині, це Божественний первень її душі, – це сам Бог.

Цитуємо Сковороду:

"Коли трилітній хлопець із самовільного заслухання переймає Божественні пісні, любить заглядати у священні книги, переглядати листки, приглядатися до картин таємних образів, до букв, – то чи не є це виявом таємної іскри природи, що родить і кличе його до богословського звання?" / "Благодарний Еродій", 640/.

Треба думати, що цей образ це автобіографічний елемент, який слід уважати як доповнення зовсім згідної із цим образом характеристики, поданої Ковалинським. Ковалинський виразно згадує, що талант до богослов'я проявився у Сковороди вже в ранній його молодості.

Було б грубим спрощенням розуміти це вчення тільки в сенсі "природної вродженості таланту" у сучасному розумінні цього слова. В розумінні Сковороди ця Таємна Сила, що породжує і проявляє в людині Талант – це жива, Божественна іскра і сам Бог.

Наведімо відповідні цитати самого Сковороди:

"Ця Божественна сила в чоловіці, що пробуджує в ньому нахил до звання, називалася у старовинних єгиптян "Ізіс", у греків "Атхена", у римлян "Мінерва", себто – "Натура". Природа називалася також "Геніос", "Геніус", Ангел Природи називався теж "Тхеос" – "Бог" / "Азбука світу", 329/.

Згідність із Природою, з Богом, чи Мінервою – це в Сковороди те саме, що згідність з основною силою свого морального призначення. Людина з Мінервою – це людина з талантом, наділена іскрою Божою, навантажена важливим призначенням.

Сковорода у своєму житті часто говорив про голос Мінерви. Це призначення веде людину, немов за руку, але ж походить воно – ця сила, чи цей голос, – із глибини власної душі людини.

Бути щасливим – це пізнати свою "Природу" і йти за її голосом. Ця "Природа" є утаєною і основною пружиною наших діл. Вона пробуджує талант, запалює до діла і робить працю солодкою. / "Азбука світу", 324/.

Основні завдання учителя і лікаря розуміє Сковорода ось так:

"Учитель і лікар не є учителем і лікарем, а тільки служителем Природи, єдиної справжньої лікарки і вчительки" / "Благодарний Еродій" 464/.

На думку Сковороди, яблуні не треба вчити родити яблука;

уже сама Природа навчила її цього. Треба тільки відгородити її від свиней, очистити від гусениць тощо. /"Благодарний Еродій", 464/.

Одне основне завдання педагога – це розвинути і плекати, – так як садівник плекає яблуньку, – притасні, вроджені здібності, що бажають проявитися назовні.

Педагог мав би, отже, пізнати і докладно вивчити найкращу сторінку характеру і здібностей дитини, її найкращу можливість розвитку і, вслід за тим, цей талант плекати, розвивати та довести його на найвищій можливій для даної одиниці висоті розвитку.

Яке високе, яке відповідальне завдання! Виховник мав би знайти і оцінити можливість розвитку дитини і його напрям ще перед тим, поки вона сама дозріла до свідомого вибору свого звання.

Цей принцип установлює виховання індивідуальне, чи групове, по лінії спеціалізації таланту і придатності до майбутнього звання, себто до виконання певної праці.

Це звання мусить відповідати здібностям і характерові людини, і тільки тоді вона може бути вповні щасливою.

Збирання меду, солодше для бджіл від самого меду, хоч здається декому важкою працею. З якою радістю гонить за зайцем швидкий собака /"Азбука світу", 327/.

Принцип вродженої праці притаманний усьому світові. Черепаха не буде літати так, як орел. Даремна річ учити черепах літати. Вона може тільки розбити свою шкаралупу.

Кожний є тим, чие серце в нім. У кого свиняче серце, той свиня. У кого левине, той лев.

Суспільні нещастя постають із того, що люди беруться не за своє діло. Воєнну чоту веде часто той, кому треба сидіти в оркестрі. /"Азбука світу", 327/.

Смішно, коли вовк грає на сопілці. Смішно, коли ведмідь танцює. Але коли вовк став уже пастухом, ведмідь монахом, а лошак радником, – це вже не шутки, а біда. /"Азбука світу", 334/.

Великі суспільні нещастя постають із того, що люди беруться виконувати звання у погоні за грішми.

Виконання звання незгідно з Природою веде до внутрішнього неспокою, нудьги, а в крайніх формах – до самогубства.

"Краще бути природним котом, ніж левом із осячю природою" /"Азбука світу", 340/.

Отже, в нехтуванні принципу вродженої праці Сковорода вважає основну причину всіх суспільних нещасть. Усунення причини цього нещастя, тобто послідовне застосування в суспільності принципу праці за внутрішнім покликанням і придатністю характеру, Сковорода вважає за основу основ побудови щасливої суспільності.

Зайва річ говорити, що здійснення цього принципу вимагало б докорінної зміни цілої суспільної структури.

Сковорода знає, що встановлює нову азбуку світу, і так називає свій твір на цю тему: "Азбука світу".

Тут бачимо нерозривний зв'язок педагогіки Сковороди із постановам нового суспільства.

Свою візію нової суспільності Сковорода втілює в такий образ і символ:

"Бог подібний до багатой фонтанни, що наповняє різні посудини по їх містимості. Над фонтанною напис: "Нерівна всім рівність"! Ллються із різних трубок різні струмені в різні посудини, що стоять довкруги фонтанни. Менша посудина має менше, але рівна з більшою тим, що вона однаково повна. І що дурніше, як рівна рівність, яку дурні надаремно намагаються завести на світі. Яке глупе все те, що супротивне бла-

женній Природі"/"Азбука світу", 340-341/.

Кожна людина має право на щастя. Вона має бути "повна щастя" і в тому щасті, у його повноті, - у повноті життєвого задоволення і розвитку своїх сил і здібностей, - вона рівна всім іншим. У тому щасті, - в його всенациональній чи всесуспільній спільноті, - люди є рівні. Але вони так, як різні посудини мають різну поємність, глибину і містимість. Вони мають інші завдання, іншу відповідальність, іншу працю. Вони так само щасливі, як і... горнятка меншого розміру. Спробу зрівняти людей якимось механічним принципом рівної рівності Сковорода відкидає як безглузду.

В цьому місці він виразно полемізує з передвісниками французької революції і, - як бачимо - випереджує ціле людство на два століття. "Дураки надаремне намагаються завести на світі рівну рівність". Скільки мільйонів людей померло при цій спробі провести "зрівнялівку", із якою, врешті, мусіли не лише французи, але й більшовики покінчити. Однак міркування на цю тему переходять намічені завдання цієї праці.

Я хочу тільки вказати на факт, що етичні і соціологічні правди, з'ясовані Сковородою, можуть і повинні стати основою для нових соціологічних концепцій.

Більше як півтора століття після смерті великого філософа, а ще не світає у свідомості народу, що такі глибокі, світотворчі правди містяться у творах нашого національного генія.

Сковорода не відповідає на питання, як ця нова суспільна структура мала б бути здійснена. Він установлює тільки основний її принцип і ясно вказує причину всього дотеперішнього лиха.

Для зрозуміння наведеного образу Сковороди, слід ще раз підкреслити, що вжите ним поняття "згідність із природою", зовсім не означає зовнішнього, видимого світу природи у сенсі матеріалізму, чи навіть пантеїзму /як Деус сіве Натура/. "Природа" для Сковороди це метафізична основа буття, - це Божественна Сутність, утаєна і притаманна зовнішньому, видимому світові і всякій живій істоті. Це творчий і активний принцип як Основа Видимого Світу.

Напрошується порівняння із поняттями "Натура Натуранс" у Д. Скотта та з іншими концепціями, але це знову непомірно поширило б рамки цієї праці.

Ця Основна Творча Сила в Людині, отже, глибока, рушійна сила людської душі, - це її внутрішнє щастя і блаженність. Щастя - очевидно не в гедоністичному чи матеріалістичному розумінні цього слова. Це правдиве, внутрішнє щастя має своє джерело у свідомості, що людина виконує своє призначення, іде за її справжнім розвитком, досягає висоти за висотою. Це правдиве щастя, - впевненість у вірному шляху, - дає людині силу здійснювати свою мету, поборювати перешкоди, а навіть погорджувати смертю.

Отже, таку свідомість треба в людині розвивати і плекати вже від ранньої молодості.

Треба виплекати в людині світосприймання, спрямоване на ці основні духові цінності. Це основа творення характеру, основа виховання людини.

Слід, отже, наголосити, що Сковорода, вважаючи основою розвитку вроджені можливості і здібності, вимагає одночасно, щоб дбайливо плекати світогляд, як основний засіб творення характеру.

Прекрасний діалог між Мавпою і Бузьком у творі "Благодарний Еродій" є сатирою, повною благородного глуму, на тодішнє виховання. Сковорода розправляє з смішною погонею за модою, за перуками, з

мавпуванням навіть одягу. Вістря його сатири не минає погоні за "чинами", себто – за ступенями в царській гієрархії службовців. Словом – це сатира на виховання, яке йде шляхом матеріалістичного і опортуністичного сприймання світу.

Наведемо далі декілька фрагментів для зілюстрування думок Сковороди і його метод викладу.

Основна новість і український характер учення Сковороди проявляється в його розумінні праці і мотиву праці.

Праця є благословенням і щастям самим для себе. Вона не вимагає для себе ніякої іншої нагороди. Вона приємна сама в собі так, як збирання меду є для бджоли працею і щастям рівночасно.

Звичайно, не кожна праця. Праця вільна, надхненна, творча і радісна, – праця, що забезпечує людині її розвиток і її щастя.

Праця для людини – а не людина для праці. Тут основа революційного розуміння праці Сковородою. Працю слід пристосовувати до людини, а не людину до праці.

Сковорода з обуренням відкидає плютократичне розуміння праці, як засобу для нагромадження багатства.

Очевидно, людина мусить бути щаслива у своїй праці. Кожна людина рівна у праці всім іншим тим, що в ній вона повинна бути повна щастя. Чи вона подібна до малого чи великого дзбанка, – вона повинна бути повна радості і щастя.

Ідеальне суспільство, чи нація, це була б, отже, спільнота радісної творчої праці і щастя. Така праця забезпечує розвиток одиниці і, очевидно, цілої спільноти. Гармонія спільноти, – при всій різномірності людських здібностей, замилювань і їх застосування у їх різномірній праці спільноти – забезпечена спільним щастям у праці.

Це найблагородніше розуміння праці, яке я зустрів у всесвітній філософії. Рівночасно це єдиний правильний вислід і висновок у напрямі цінностей в ідеалістичній філософії людства.

Займатися висновками і конструкціями відповідних схем – це справа дальшого розвитку філософії Сковороди, як теж борні за її здійснення.

Я не маю найменшого сумніву, що саме цей благородний принцип ідеалістичного розуміння щастя і праці стане наріжним каменем будови Української Держави.

Григорій Сковорода залюбки висловлював свої вчення у формі байок. Байки Сковороди це не тільки популярна ілюстрація його вчення, але й зміст і розгорнення. Така метода викладу Сковороди створює необхідність розглядати й аналізувати його байки як філософські твори. Тоді ж побачимо самі, що Сковорода деякі байки подає, як філософські трактати, напр. "Азбука світу".

Так, отже, подамо деякі його байки в цілості та проаналізуємо їх з погляду загальних філософських і соціологічних наук, що вміщені в його байках.

Орел і черепаха

Над водою, на похилому дубі, сидів орел, а поблизу – черепаха проповідувала ось таке:

– Пропадай воно літати! Покійна наша прабабка, дай їй Боже царство небесне, як видно в історіях, навіки пропала через те, що цієї проклятої науки почала була вчитися в орла. Сам сатана таку науку вигадав.

– Слухай, дурна! – перервав їй проповідь орел. – Не через те загинула премудра твоя бабка, що літала, а через те, що взялася за це незгідно із природою. А літання – не гірше від повзання.

Значення: – Славолюбство і сластолюбство заманило багатьох до ста-

ну, що зовсім противний їх природі, а це тим гірше для них, чим стан їх вищий. А вже зовсім нечисленних народила мати, наприклад до філософії та ангельського життя.

х

У класичну байку – "відому в історіях" – Сковорода запроваджує тямку "стану" чи "праці" згідно з природою.

Літання черепахи незгідне з її природою. А праця, що незгідна із природою людини – приносить небезпеку. Від черепахи Сковорода раптово повертає до "черепах" на вершинах суспільності. Це ті, що беруться за завдання, чи праці, ради честилюбства або славолюбства, і чим вищий їх "стан", тим шкідливіше це для них. Чим "вищий стан", тим небезпечніший упадок ворожить їм Сковорода на основі мудрости класичної байки.

Додаймо від себе, що "упадок" цілої верстви плутократичних "черепах" на вершинах суспільності з давніх-давен зветься революцією. "Черепах" пізнати по їх честилюбству і славолюбству, себто по гонитві за почестями і достатками, як мотивом і "цінністю" праці чи суспільного стану".

Ось скільки глибокого соціологічного змісту вкладає Сковорода у класичну байку.

Лилик і два молоді птахи: Горличенко і Голубенко

"Великий підземний звір, що живе в землі так, як кріт, сказати б коротко – Великий Кріт, писав солодкословне письмо до живучих на землі звірів і повітряних птах. Зміст письма був такий:

"Дивуюся вашому марновірству /забобонам/. Воно знайшло у світі те, чого ніколи й ніде нема й не було. Хто вам насіяв такого мрякобісся, що на світі, буцім то, є якесь сонце. Воно на зібраннях ваших прославляється, оживляє тварин, просвічує пітьму, родить світло, керує вашими ділами, визначає вам мету, насолоджує життя, обновляє час. Який же час? Існує тільки одна пітьма у світі, отже – один є час. А існування іншого часу – це нісенітниця, на сміх, небилиця. Ота одна мудрість – це плодovита матір та інших дурочів. Усюди у вас брешуть: світло, день, вік, промінь, блискавиця, веселка, правда. А найсмішніше з усього те, що ви шануєте якусь химеру, яку називаєте оком, буцім то воно є дзеркалом світу, приятелем світла, виразником радості, дверима істини... От варварство! Любі мої друзі, не будьте підлі, скиньте ярмо марновірства, не вірте нічому, поки не візьмете в п'ястук. Повірте мені: не на те життя, щоб побачити, а на те, щоб мацати.

Дня 18 квітня 1774 р. Із Підземного Світу.

Н. Н.

Це письмо подобалося багатьом звірятам і птахам, наприклад, сові, сплюсі, сичеві, одудові, яструбові, пугачеві, крім орла і сокола. А вже найбільше з усіх пильно заходився біля цієї високородної догми лилик. Побачивши молодих птахів, синів горлиці і голуба, він намагався ушасливити їх цією високолетною філософією.

Але Горличенко сказав:

– Наші батьки кращі ніж ти для нас учителі. Вони нас родили у пітьмі, але для світла.

А Голубенко відповів:

– Не можу повірити обманцеві. Ти мені раніше говорив, що на світі нема сонця. Але я, хоч і народився у мрячні дні, а проте у сьогоднішній недільний день побачив на світанку схід найгарнішого, усесвітнього ока. До того ж ще й сморід, що виходить від тебе і від одуда, свідчить про те, що всередині вас живе недобрий дух.

Значення:

Світло і пільма, тління і вічність, віра і нечестивість – творять увесь світ і одне одному потрібне. Хто пільма, хай буде пільмою, а хто син світла, хай буде світлом. А пізнаєте їх по овочах.

"Великий Кріт" стає символом і втіленням усіх темних сил історії людства. Його "бойова відозва" – шедевр гострого і вбивчого глуху з усякого матеріалізму.

Дивне диво! Сковорода немов передбачив завзяту борню воюючого матеріалізму 19-го стол. і приготував проти нього смертоносні удари. Здається, ніколи не було написаної коротшої, більш згущеної і більш убивчої розправи з матеріалізмом, як ця байка Сковороди. Одночасно це бойове визнання віри воюючого ідеалізму.

Відомо ж, що в байці можна зображувати людські характери, суспільні питання і життєву мудрість. І Сковорода саме висвітлює у своїй байці питання філософії та епістемології.

Система думання "Великого Крота" розкриває механізм матеріалістичної думки в цілій історії людства. "Великий Кріт" родиться сліпим. Для нього основним змістом, яким він може сприйняти світ – є дотик, "мацання". Величезний і безмірний світ світла для нього "неіснуючий". Іншим він не повірить, бо вірить тільки в те, що сам може "намацати". Такий світ – карлуватий, обмежений, звужений, покалічений досвід, – він у своїй філософії назве єдино дійсним. Увесь позадотиковий світ, неприступний для його змісту дотику, він назве "неіснуючим". Наочність світу Світла, що його бачать інші, для нашого каліки, "Великого Крота", буде "високолетною догмою" про те, "чого не було, нема і бути не може".

Каліцтво "дотикового" світогляду "Великого Крота" для читача байки очевидне. Але для Сковороди "дотиковий" світогляд "Великого Крота" є символом змістового світогляду цілої матеріалістичної філософії.

"Світ Світла" – це символ ідеального, ідеалістичного. Це той схід недільного сонця, що переможно розбиває світ темряви. Очевидно, що сліпий його не бачить, бо треба мати змісл зору – око, – щоб побачити світ Світла.

Так і сліпий матеріаліст ніколи не побачить і не відчує існування ідеального світу, що так само наочно і всюди присутній, як і світло у світі.

У символі "Великого Крота" маємо знаменний образ матеріалістичного каліки усіх часів історії. Скільки таких відозв "Великого Крота" проти світу Сонця було написано в 19-му столітті!

Цей "Великий Кріт" виліз із підземелля і в машкарі великого большевика пробує опанувати цілий світ, намагається накинати йому тріумф своєї філософії. "Світ існує на те, щоб його мацати"! Ніякого Світла ані Сонця у світі немає. Одна тільки пільма існує у світі. Це біологічні реакції голоду, страху, заздрости і зненависти, з яких слід творити історію.

І в одній оцій короткій байці Сковороди згущений увесь глузд світоглядової борні цілих століть. Відповідь Сковороди коротка, як бойовий наказ:

У світі існує споконвічна борня цих двох елементів – Світла і Пільми, Тління і Вічності, Віри і Нечестивості... Борня цих суперечних елементів творить існування світу. Як бачимо, це старовинне світовідчування цілого арійського світу, так яскраво висловлене Заратустрою, є в основі світовідчування Сковороди, автора "Слова про похід Ігоря" чи Шевченка.

Хто п'ятьма, хай буде п'ятьмою, а хто син Світла, хай буде Світлом! Що такий стан людства веде до борні цих елементів, це само собою зрозуміле. Сковорода – лицар цієї борні – пробуджує до дії, до чину, синів Світла. Робить це з допомогою образу чи символу двох молодців, Горличенка і Голубенка. За їх словами, немов бачимо синів пшеничних ланів, у яких пробуджується свідомість історичної дії.

Пропаганда "Великого Крота" не має доступу до їх молодих душ, хоч вони родилися в темі, у мрячній, похмурій дні, але вродилися для Світла. Всесвітнє око Сонця пробуджує їх молодечі душі до борні з "Великим Кротом". Вони кидають йому свій виклик.

Читаючи цей простий, але благородний визов "Кротові", не можна не думати про молодих вояків Української Повстанської Армії, що хоч вродилися в п'ятні неволі й кривди, але живуть і борються за сонце Правди. Довгий шлях від сільського парубка до лицаря. Горличенки і Голубенки, ставши зі зброєю в руках до боротьби із "Кротом", у той самий час стали лицарями Правди.

Яка шкода, що так довго в історії України молоде українське покоління не виховувалося на байках Сковороди. А про велике виховне значення байки Сковороди не доводиться й говорити. Зазначимо тільки, що Сковорода наголошує світоглядovu сторінку у вихованні молодого покоління. Вже у віці, коли молодь розуміє цю байку, вона мала б зрозуміти й основні пружини, принципи чи закони людського мислення.

Чи можна для всіх людей отворити оце третє око людини, яким вона сприймає світ ідеї і сонце Правди? Може, це не вдасться зробити із сліпими нащадками "Великого Крота", але Сковорода відчиняє це третє око на юнацькому чолі майбутніх лицарів Горличенка і Голубенка!

Олениця і кабан

У польських та угорських горах олениця, побачивши домашнього кабана, привітала його:

– Поздоровляю вас, пане Кабано! Радію, що вас...

– Що ти, негідна підлото, аж така нечесна!! – закричав, надувшись кабан. – Чого ж ти мене називаєш кабаном? Невже ж ти не знаєш, що мене найменували бараном? На це маю патент, що мій рід походить від самих благородних бобрів, і замість опанчі, для відзначення мого чину, ношу на прилюдних нагодах здерту з вівці шкіру.

– Прошу пробачити, ваша благородносте, – сказала олениця, – я не знала. Ми, прості, судимо не по убранні, а по ділах. Ви, так як і раніше, ристе землю і ламаєте пліт. Дай вам, Боже, бути і конем!

х

Коментар Сковороди, або, як він каже, "сила" цієї байки така гостра, що стає зрозумілим, чому він зльокалізував свою байку в "польських і угорських горах". Без цієї льокалізації за кордоном його нещадна критика "кабанів" у людській подобі звучала б як виклик, чи нещадний засуд московської системи ранг і титулів.

"Зшита з таких людей громада, – каже Сковорода, – подібна на корабель, на якому їхали морем мавпи, одягнені в людську одіж, й ані одна з них не вмiла керувати кораблем. Якщо хтось має око просвітлене, він бачить велику кількість цих ослів, одягнених у левину шкіру. А навіщо вони одягнені? На те, щоб могли вільніше жити за рабськими своїми похотями, непокоїти людей і проломлюватися крізь заборони громадських законів. І ніхто з достойних чести не сердиться швидше за нечесність, ніж ті мавпи з ослиами і кабанамі."

Суспільність, що її бачив Сковорода перед собою, суспільність

московського режиму з його системою дворянства і драбиною царських "чинів", суспільність до якої Сковорода мав нагоду приглянутися на царському дворі зблизька, - він порівнює до корабля, що на ньому їдуть мавпи, перебрані за людей. І ні одна із тих "мавп" не вміє керувати кораблем суспільності. Це діється тому, - каже Сковорода, - що багато людей "продирається в чин" /себто національно-суспільний стан/, зовсім для них неприродний."

У твердженні Сковороди, що хто має просвітлене око, той бачить багато таких "мавп", "ослів", чи "кабанів" - є виразний засуд цілої залози, цілого апарату московської імперії.

Якість посудини, дзбанка чи горщика, пізнається по їх доброму й здоровому дзвоні /звуку/. Цей чистий дзвін - чистий звук посудини, - це характер людини.

"Чисте, і як римляни говорили, кандідум /біле/ і незаздрісне серце, милосердне, терпеливе, відважне, передбачаюче, стримливе, мирне, вірує в Бога і покладає надію на Нього в усьому, - ось чистий дзвін і чесна ціна нашої душі."

Так говорить Сковорода в байці про старушку і горнятка.

"Відомо, - каже він, - що в царських домах є порцелянові, срібні й золоті урини, а від них багато чесніша глиняна й дерев'яна посудина, яку наповнюється поживою".

Очевидно, не про горнятка на царському дворі говорив Сковорода, а про людей; їхній справжній зміст нагадує йому "золоті урини".

Це звучить так, як революційна програма за невідомим і ще не сформульованим принципом психо-характерологічної та ідейно-моральної придатності людини, а також її кваліфікації на національно-суспільний пост, який вона займає чи готується займати.

Виховання людини мало б, отже, зосереджуватися на готуванні кандидатів до звання на основі його природної придатності, себто - на основі глибокого внутрішнього покликання та ідейно-моральних вартостей.

X

Байки Сковороди зустрічаємо також у його трактатах, а це ще один зайвий доказ, що він трактує їх як методу викладу своїх поглядів.

Наведемо далі "Байку про котів" із його трактату "Азбука Світу". У цій байці Сковорода розвиває важливі тези про замилювання до праці і щастя від неї, що є мотивом і нагородою.

Байка про котів

Кіт із пасіки, по давній знайомості, прийшов до села свого товариша і був прекрасно прийнятий. Дивувався під час вечері, що в його товариша такий достаток.

- Бог дав мені звання, - сказав господар. - А воно приносить мені прибуток по 20 штук найкращих мишей на добу. Можу сказати, що в селі я - великий Катон.

- Тому я й прийшов побачитися з вами, - говорив гість, - щоб усвідомити собі ваше щастя, а при цьому й ловлю забавитися. Я чув, що у вас появились гарні щури.

По вечері, лягли спати. Господар уві сні почав кричати і пробудив гостя.

- Звичайно, вам щось страшно уві сні з'явилось?

- О, братчику! Здавалося, що я втопився в самій безодні, а я ловлю веселився. Здавалося, що я зловив найчистішого, сибірського щура.

Гість знову заснув, виспався і прокинувся. Почув зідхання господаря.

- Пане Катоне! Чи ви вже виспалися?
- Ні, я після сонного страшилища не спав.
- Ба, а чому?
- Така моя натура, що раз проснувшись, заснути вже не можу.
- Яка ж причина?
- Тут таємниця... Ах, мій друже, ти не знаєш, що я зобов'язався бути риболовом для всіх котів у цьому селі. Жахливо тривожуся, коли згадаю човен, сітку, воду...
- Чому ж ти взявся до риболовства?
- Як же, брате, без утримання не проживеш у світі. А крім того, я і сам дуже охочий їсти рибу.
- Гість похитав головою і сказав:
- О, господарю! Не знаю, в якому значенні ти розумієш це ім'я: Бог. Але, якщо б ти притримувався твоєї природи, яку безневинно обвинувачуєш, ти був би багато більше вдоволений і однією мишею на добу. Прощай із своїм щастям! Моя вбогість краша!

І вернувся у свій лісок.

Звідси й постанала оця приказка: - Кіт любить рибу, але боїться води. Це нещастя зустрічає всіх охочих не до звання, а до прибутків. Чи ж не є це нещаслива думка: любити від господря платню, а не бути охочим копати виноград. Звичайно, той не охочий, хто не природний; природному охочому більше вдоволення приносить сама ловля і труд, ніж доставлений на стіл заєць. Кожному мило дивитись на мистецьку картину природи, але в малярстві тільки той охочий, хто любить удень і вночі погрузувати свої мислі в мислі картини, примірюючи пропорцію, малюючи й наслідуючи природу. Ніхто не здобуде твердої слави від будь-якого мистецтва, якщо труд для цього мистецтва не вважає вдоволенням солодшим і вищим ніж сама слава. Отже, той є найвірнішим другом свого звання, у кого навіть зменшення прибутків, убогість, глузування чи переслідування не зможуть погасити його любови. Є багато таких, що злегковаживши природу, вибирають для себе наймодніше чи найбільш прибуткове ремесло, але вони зовсім обманюють себе самі.

Прибуток не є вдоволенням, а заспокоєнням тілесної потреби, а якщо і є вдоволенням, то не внутрішнім. Справжнє сердешне вдоволення родиться із вродженої діяльності. Чим більш вона вроджена, тим більш вона солодша.

Якщо б блаженство було в достатках, то чи мало є людей, що живуть у достатках. Але мало є вроджених і відважних. Достатками вдоволяється одне тільки тіло, а душу веселить уроджена діяльність.

Це задля її найсолодшого бенкетування. Тут вона ніби хитра машина, на повнім своїм ході обертаючись, радується, і хоч тільки розовим хлібом і водою обходиться, царським палатам не заздрить.

х

Цей ясний виклад Сковороди не вимагає коментарів. Байка про котів - живий, дійсний приклад, узятий із життя, коли замість котів поставити людські прізвиська і назвати їх звання справжньою назвою. Узявши в основу своїх міркувань дійсну обсервацію і вивчення поведінки людей, Сковорода випереджує на цілі століття модерний американський бігейвіоризм. Алеж одночасно він його перевищує, бо модерний бігейвіоризм зовсім не придатний до психологічної аналізи, обсервованої поведінки людей. Тому бігейвіористам ніколи не зрозуміти отих основних істин, що їх викладає Сковорода у байці про котів.

Критика "кота Катона", що за двадцять товстих мишей узявся до праці, до якої він не вродився, ані не є здібний, ударяє в саму основу

плітократичної структури суспільності, де вирішальним мірилом цінностей є сума зароблених "товстих мишей", чи грошей, а мотивом праці - гонитва за ними.

Сковорода найбільш послідовно в людській історії робить справжні висновки з ідеалістичного розуміння людської істоти. З цього погляду є необхідне зрозуміння і вивчення поняття Сковороди: "Природа" "природа людини" і "згідність із природою". Я вже згадав, що аналіз цього поняття належить до розгляду основних понять філософської системи Сковороди.

Пригляньмося ближче до з'ясування цього поняття самим Сковородою у зв'язку з його соціологічними вченнями.

Бджола і шершень

— Скажи мені, бджоло, чому ти така дурна? Знаєш, що плоди твоєї праці не стільки для тебе самої, скільки для людей корисні, а вони тобі часто шкодять, несучи замість нагороди смерті. А все ж ви не перестаете задурманювати себе збиранням меду. Багато у вас голів, але вони безмозкі. Видно, що ви нерозумно полюбили мед.

— Ти високий дурень, пане дораднику, — відповіла бджола. — Мед любить їсти і ведмідь. І шершень також лукаво його дістає. І ми могли б здобувати його по-зłodійськи, як це іноді ваша братія робить, якщо б ми тільки їсти любили. Але для нас незрівнянно більша забава збирати мед, ніж його смакувати. До цього ж ми народжені й не перестанемо збирати мед, аж помremo. А без цього жити, навіть серед достатку меду — для нас найжорстокіша смерть.

Значення: Шершень це образ людей, що живуть із грабунку чужого і народжені тільки на те, щоб їсти, пити й таке інше. А бджола це герб мудрого чоловіка, що працює в ділі, для якого він народжений.

Багато шершенів нерозумно говорять: для чого оцей, наприклад, студент навчався, а нічого він не має? Навіщо вчитися, якщо не на те, щоб досягнути багатства.

Не думають вони над словом Сіраха: "Радість серця — це життя людини". І не розуміють, що вроджений чин для неї солодке бенкетування. Погляньте на права блаженної природи і навчіться! Спитайте вашого собаки, коли він найвеселіший?

— "Тоді, — він відповість вам, — коли жену за зайцем!"

Коли заєць найсмачніший?

— "Тоді, — відповідає ловець, — коли за ним вганяю!"

Погляньте на kota, що сидить перед вами! Коли він найвідважніший? Тоді, коли цілу ніч бродить, чи сидить біля нори, і не їсть мишей, хоч зловив їх. Замкніть бджолу серед достатку. Чи не згине вона від туги в той час, коли можна їй літати над квітконосними лугами? Чи є щось більш болюче, як плавати серед достатків і смертельно мучитися без вродженого діла?

Немає нічого болючішого, як боліти мислями, а болять мислі позбавлені вродженого чину. І немає нічого радіснішого, як жити згідно із природою. Солодкий тоді труд тілесний, солодке страждання тіла і сама його смерть, коли душа, його володарка, насолоджується вродженим чином. Або так жити, або так умерти! Старий Катон, чим був мудрий і щасливий? Не багатством, а чином. Тим, що впливає з природи, як видно з книжки Ціцерона "Про старість". Вона одна — це премилосердна мати і премудра провідниця. Ця преблага будівниця дарує багато неситому, а мало дає тому, хто малим удоволений. Алеж слід розкусити, що значить жити згідно з природою.

Це не закон звірячих уд і похотей наших, а Блаженне Бство, що йо-

го богослови звуть Трисоняшним. Це воно вічно визначає наперед усякій тварині свою частину для неї і вродженість. Про це Бство сказав старовинний Епікур таке: "Вдячність Блаженній Природі за те, що потрібне зробила нетрудним, а трудне – непотрібним."

А тому, що Бог не має ані чоловічої, ані жіночої статі, ал. Все є в Нім, а Він є в Усьому, – тому сказав Павло: "Що Всяке є в Усьому".

х

Скільки б разів говорив Сковорода у своїх трактатах, чи навіть байках, про природу і згідність із нею, ніколи не лишає сумніву, що саме він розуміє в понятті, чи радше символі "Природа". Це не зовнішній світ природи з природничих наук, яка оточує нас, це не проявлений світ явищ або "Ершайнунгсвелт", – як сказав би Кант, це внутрішня, незвидна, метафізичної природи Істота, Сутність чи Бство.

"Трисоняшне Бство", або, як в іншому місці називає Сковорода "Символ Символів", а не біологічний закон "звірячих уд чи похотей", – ось що таке "Природа" у Сковороди.

Це та Божественна Сила чи Істота, що у проявленому світі для нас проявляється, як світ явищ, отже – метафізична основа того світу, що його називаємо зовнішньою природою.

Не зважаючи на те, що Сковорода так ясно визначає поняття "Природи", не зважаючи на те, що він так емоційно /виразно, з особливим притиском/ застерігається проти змішування цього поняття з фізикою чи біологією, – дивним дивом саме у зв'язку із цим поняттям зустрічаємо найбільше непорозуміння, чи викривлень учення Сковороди, зокрема в останніх працях про нього, виданих під матеріялістичним московсько-большевицьким режимом. Діється це головню через тенденцію звестикришталю чистий ідеалізм Сковороди до такого чи іншого матеріялістичного викривлення. Викрививши, чи помішавши основні поняття вчення Сковороди, говорять потім про суперечності у творах Сковороди, чи навіть про матеріялістичні тенденції.

Тут ще раз підкреслимо, що істотність поглядів Сковороди, що вміщені в понятті "Природа", – це не закон "звірячих уд чи похотей наших", отже, не біологія і не фізіологія зміслів у їх матеріялістичному розумінні, а внутрішнє призначення, поклик духу в людській свідомості, чи підсвідомості, який – усвідомлений людиною в людині – веде до окремого чину в її житті, чи в історії, а вслід за тим до її щастя і спасіння.

На основі цього поняття соціологічні погляди Сковороди гармонійно поєднані з його етикою і есхатологією.

Пізнати самого себе це значить – знайти у собі оцей найглибший чи найвищий голос свого духу, а йти за цим голосом і його здійснювати це значить – досягати спасіння.

Тут напрошується зіставлення такого розуміння етики і есхатології з індо-арійськими поняттями "дгарма" і "садгана", але знову ж треба обмежитися в тій праці тільки натяком.

Поняття "природи людини" в етичному аспекті науки Сковороди в'яжеться нерозривно з поняттям "правдивого чоловіка", або "духового чоловіка", що він їх зображує в "Нарцизі".

Історичний розгляд цих понять веде простою лінією до старовинної "антропології", себто до таємного знання про "духову людину". В історичній аналізі цього питання не можна б поминути і порівняння з "архетипами" в ідеології Платона і з "ентелехією" у метафізиці Арістотеля. Це знову завдання для чергових дослідів.

Подивімось однак, як глибоко сягає Сковорода в суть проблеми. "Природа людини" це не тільки її функціональність, її завдання, бо вона діє в людині як голос її власного духу. Це не "палець Божий", що

веде душу, як артист куклу в ляльковому театрі, — ні, це сама основна сила душі, що в своїй природі є прямим, безпосереднім виявом Божественної творчості.

звідси в найвищому, пізнавальному аспекті природи людського духу звучить як тріумфальна домінанта цілої його системи величне утотожнення між індивідуальною Душею і Богом.

Сократове "Гнотхі се автон"! — у Сковороди стає наріжним каменем його соціології і етики.

Кожне звання вимагає певного комплексу прикмет, характерологічних та ідейно-моральних кваліфікацій, без яких виконання даної праці утруднене або й шкідливе як для одиниці, так і суспільності. Як же легко голос плунку взяти за голос природи, Сковорода про це знає.

"Пізнати себе самого" — це для Сковороди пізнати не тільки власну ентелехію, але й метафізичну сутність духу людини.

Вчення Сковороди про "Трисоняшне Бство", як і про "Природу людини", є справжнім сходом сонця в історії української духовості.

Політичні гасла "Гідність людини", що прийняті як пропагандивно-програмові гасла українським націоналізмом, у філософії Сковороди знаходять свій дійсний зміст і найглибше обґрунтування.

Сковорода знає, що борня двох світоглядів неминуча. Він кількома наворотами підкреслює факт, що — ідучи за голосом внутрішнього покликання — часто доводиться зустріти смерть.

Він має на увазі великих пробудників чи творців нових рухів в історії, а в їх числі й самого себе. На це вказують численні автобіографічні алюзії, з яких деякі бачимо в його байках чи трактатах. Особливо ясно вказує на це Сковорода, коли говорить про "уроджених благовісників".

Також і в нашій байці він говорить ясно про конечність умерти з радістю, виконуючи "вроджений чин". Це, очевидно, імплікує також саму необхідність конфлікту, чи борні. Він каже:

"Солодкий є труд тілесний, солодке терпіння тіла і сама смерть його тоді, коли душа, його володарка, насолоджується вродженим чином".

Душа немов стоїть над тілом і насолоджується "вродженим чином", навіть тоді, коли тіло йде на смерть.

Цей образ живцем нагадує поезію Ольжича "Піхотинець":

Душа відділилась від тіла
Ще там, на майдані міським.
Врочиста така, білокрила
Літає і в'ється над ним .
.....
І радісно духу дивиться,
Як тіло тяга кулетом,
Стискає гарячу рушницю
І вперто повзе вперед".

У Сковороди тіло йде на смерть, а "душа насолоджується вродженим чином".

В Ольжича "вроджений чин" названий конкретно боєм воїна, на смерть якого "радісно духу дивиться".

Є два звання, що вимагають такої готовості вмерти: Звання воїна чи лицаря, і звання благовісника Правди, себто творця чи основоположника нового руху в історії людства.

Саме в цих випадках "межової ситуації" — на межі життя і смерті, коли-то, за словами Шевченка, "треба поставити життя під удар", — найяскравіше виступає ідеалістична основа і зміст учення Сковороди.

Пригляньмося, отже, до його вчення про обов'язки воїна.

Існує впертий і загально закоріненний погляд, що філософія Сково-

роди це, буцімто, вияв утечі від життя, чи вияв пасивізму – шукання спасіння в позасвітній контемпланції чи в аскетизмі. Але такий погляд дуже безпідставний.

В дійсності філософія Сковороди – це філософія героїчного активізму. У самого Сковороди існує напружена воля здійснити своє завдання у світі. Він сам героїчний борець за нові правди, духове пробудження народу.

Найяскравішим прикладом героїчного відчуження світу Сковородою є його ставлення до воєнного діла, точніше до обов'язків воїна.

В загальній основі викладу Сковороди є те саме поняття вродженого і природного чину, що стосується до кожного стану. Але військового звання має свою окрему важливість і відповідальність.

"Коли військову сотню веде той, кому треба сидіти в оркестрі, то це велике суспільне нещастя".

Можна думати, що цей вислів Сковороди виразно стосується до Розумовського. Це йому слід було б сидіти в оркестрі, як і його братові, співацькій кар'єрі якого він завдячував своє "гетьманування". Героєм, готовим умерти в бою проти скасування Січі й загарбання її земель, він себе не виявив.

Цитуємо Сковороду:

"Хто роджений воїном, тримайся бадьоро, озбройся, із природою швидко навчися. Захищай хліборобство і купецтво від внутрішніх грабіжників і зовнішніх ворогів. Тут твоє щастя і твоя радість. Бережи звання як око. Що солодше уродженому воїнові як воєнне діло?"

"Відплачувати за кривду, захищати беззбройну невинність від страждання, боронити основи суспільності, правди, – це його пресолодке снідання, обід і вечеря. Не бійся, з Богом легко буде тобі зносити голод, спрагу, холод, жар, безсоння, кроволитні рани і сам страх смерті. Коли діло з Богом, це воєнне горе буде тобі сто разів приємніше, ніж твої ранги і прибутки. Ранги може носити кожен, а діло може доконувати тільки уроджений. Діло і без ранги є ділом, а ранга без діла це ніщо і діло Без Бога".

І далі:

"Не бійся вмерти тілесно, бо будеш в кожній хвилині терпіти смерть духову. Відняти від душі вроджену чинність – це відібрати від неї поживу. Ця смерть люта. Знаю, що бережеш тіло, але убиваєш душу, а це заміна зла. Не знаю навіщо носити тіло, якщо щадити його віддати за те, нащо хто тим тілом одягнений."

Зброя воїна це не тільки його меч. Це його ціле тіло, енергія, сила і саме життя. Тіло є знаряддям борні, так само як меч. Воїн, себто його духовна істота, "одягнений тілом" так, як тіло одягнене зброєю, чи мечем.

Меч – важливе знаряддя в бою, але важливіша рука, що ним ударає, важливіший дух, що керує рукою, важливіша справа з Богом, якій служить дух лицаря.

І так, як меч є для бою, так і тіло є для бою. Жалувати тіло чи життя для бою – це те саме, як би лицар жалував меча, що викутий для бою. Запроваджуючи поняття "духової смерті", Сковорода відкриває для етики лицаря дуже важливу істину. "Смерть духовна" наступає тоді, коли зі страху чи опортунізму лицар ошаджує тіло, себто – втікає чи відхиляється від боротьби і не виконує покладеного на нього внутрішнього обов'язку. Тоді він щадить тіло, але убиває душу. Ця зміна погана, "ця смерть люта". Скільки козаків померло на очах Сковороди цією духовою смертю, вибираючи дворянські чини замість оборони своєї Січі, козацької волі, честі і правди своєї нації.

Зазначимо ще, як Сковорода наголошує міцно те, що справа лицаря тільки тоді дійсна, коли його чин є з Богом. Чин без Бога так само безвартісний, як і безвартісні є даровані ранги – без заслуг, без військової служби, чи військового чину. Ранги, каже Сковорода, може носити кожний, але діло доконає тільки уроджений до нього. Можна зробити сотником того, кому слід сидіти в оркестрі, але це веде до нещастя, до великих суспільних упадків. Можна зробити гетьманом співака, чи його брата, але діла він не зробить.

Далі Сковорода каже:

"З богом навіть коротке життя /воїна/ виповнює довгі літа. А діло з Богом є саме для себе найвищою нагородою /"Азбука світу"/.

Отже, життя воїна є жертвою чину, жертвою життя на вівтарі Правди. А це значить, що діло є з Богом. Цей бій веде лицар ради добра і правди у світі. Такий лицарський чин не вимагає для себе жодної іншої винагороди. Це отже, не борня за ранги, прибутки, нагороди, почесні чи владу, а чиста борня лицаря за правду і справедливість.

Навіть коротке життя, пожертвоване на вівтарі Правди, дає в історії багато більше, ніж довге життя опортуніста.

Емфатичне підкреслення Сковородою, що справа лицаря мусить бути справою з Богом, і прямі закиди – "знаю, що падиш тіло, але вбиваєш душу", – стосується, очевидно, до тодішніх козаків, що забувши боротьбу із зовнішнім грабіжником, пхалися в царські "чини", ділили з ворогом добич із загарбованої від Січі землі, виразно зраджуючи справу священної борні.

Про упадок лицарського й бойового духу серед проводу козацтва і самого козацтва у другій половині 18-го століття, я писав у передмові до моєї загальної праці про Сковороду. На цьому місці підкреслюю, що вчення Сковороди було подумане, як пробудження лицарського ідеалізму і бойового духу.

Сковорода це той "Камінь", що вигострює до бою численні мечі й ножі. Тепер краще розуміємо його байку п.з. "Оселок і ніж". Бачимо ясно, як Сковорода своєю працею і жертвою цілого життя "гострив мечі".

По вченні Сковороди пізнаємо лицарський ідеалізм справжнього козацького сина і внука. Козака, що піднявся до висот пророцтва і висунув козацьку борню за волю на найвищі вершини святої боротьби за Правду.

Як бачимо, в науці Сковороди немає жодного квієтизму чи пасивізму, вона наскрізь сповнена ідеалістичним героїзмом, є виявом пізнання і конкретного змісту життя і борні українського козацтва, а вслід за тим і цілої української нації в новій добі.

Одним із викутих, чи вигострених Сковородою мечів був Шевченко:

"Борітеся – поборете:

Вам Бог помагає;

За вас сила, за вас воля

І правда святая!"

Це Шевченко виціджував обоюдними мечами свого слова "сукровату кров раба", щоб налити в його серце лицарської, священної крові. Так, отже, Шевченко здійснював діло, яке почав Сковорода: духове пробудження героїчного ідеалізму в душі нації.

359 героїв Базару, що над викопаною могилою мужньо дивились на спрямовані на них цівки московських кулеметів і в обличчі смерті співали надхнення "Ще не вмерла Україна", – підтвердили відродження української нації, що відбувається на основі філософії Сковороди. Вони не вагалися віддати тіло за те, нащо вони тим тілом "одягнені". Їх життя було коротке, але сповнене великим чином і ідеалізмом, що й пробудило

цілу націю до дальшої боротьби. Тому й безприкладно героїчні бої Української Повстанської Армії були продовженням боротьби, що має знайти своє завершення у Національній Революції.

Філософія священного героїзму вимагає, очевидно, дальшого розвитку й поглиблення. Моя праця про "Священний Героїзм" в'яжеться тут із працею про Сковороду в одну цілість, одна в одну доповнює.

Поглиблення й аналіза питань священного героїзму, як основи національного світогляду, а далі й структури цілої нації, веде до необхідності розгляду питання неособової, чи надособової дії лицаря чи героя.

Це наболіле питання не тільки не розв'язане, а ще й не поставлене як слід у площині української національної філософії. Звідси багато непорозумінь чи навіть лиха в питаннях авторитету проводу, провідників, їх особової чи надособової дії, їх жертви особовості чи егоїстизму.

Коли ж боротьба лицаря не мала б бути тільки трагічним актом індивідуального героїзму, а мала б бути героїчним непереможним чином цілої нації, а далі основою її ладу, тоді – це слід ствердити дуже виразно – розв'язка цього питання неможлива без здійснення ідеї Ордену.

Деякі висновки:

Руссо твердить, що людина з природи добра. Сковорода не зробив такої помилки. Кожна людина родиться із вродженими нахилами чи здібностями. Вона "добра" або "зла", часто навіть "окаянна".

"Хто був пільмою, – каже він, – будь пільмою, хто сином світла, будь світлом".

Даремно також шукати в Руссо тих висот ідеалістичного героїзму, що їх зустрічаємо в ученні Сковороди. Руссо здобув всесвітню славу своїми педагогічними вченнями. Багато з його поглядів мусів пізніше виправляти Пестальюці, що – витягнувши з них практичні висновки – поклав підвалини під новітню педагогіку.

Із тверджень Сковороди не треба нічого спростовувати, і саме тим він різниться від Руссо.

Погляди Сковороди знаходять своє блискуче підтвердження в новітній психології і медицині. Людина родиться із засновками своїх здібностей, отже, їх можна розвивати далі та пристосовувати до означеного звання. Твердження Сковороди не тільки чудово витримують пробу історії, але й можуть стати підвалиною для справді нової педагогіки, опертої на вислідах расовідання, психології, спеціально для цієї мети розбудованої психотехніки, як також національних постулатів поодиноких націй.

Наприклад, новітня медицина знає, що одна з важливих причин такої небезпечної недуги, як мігрень, від якої терплять мільйони людей, має своє джерело в невдоволенні з праці, чи в невідповідній праці. Це, отже, одна із суспільних недуг "пар екселянс". Пригадаймо, що Сковорода навчав, що виконання звання незгідно з природою веде до внутрішнього неспокою, нудьги /мігрень/, а в крайних виявах до самогубства.

Додамо тільки до цього, згідно з дослідями медицини, що виконання звання незгідно з природою веде дуже часто до психічних захворювань. Деякі шпиталі в Англії дійшли вже до того, що для пацієнтів, які страждають мігренню, шукають більш відповідної для них праці і це є засобом їх лікування. Щобвилікувати пацієнта від мігрені, треба вивчати його загальну життєву ситуацію і знайти йому відповідну працю. А це ще одне підтвердження правильності вчення Сковороди.

Не забудьмо однак, що застосування системи Сковороди вимагає не шпиталів для п'яти мільйонів пацієнтів, що терплять на мігрень в Англії, а корінної зміни цілої суспільної системи поодиноких націй.

Докладне вивчення філософії Сковороди у зв'язку з історією все-світньої думки, порівняльні аналізи й оцінки вимагають не тільки окремих праць, але й розвиненого Сковородознавства. Але тим часом, історія всесвітньої педагогіки нічого не знає про Сковороду. Як же ж довідатись їй про це, коли вже півтора століття від смерті Сковороди, а ми ще й досі не діждалися повного видання його творів.

А проте, доба основного вивчення творів і значення Сковороди граде неминуче. Досліди проф. Чижевського дають уявлення про цей безмірно широкий круг світу ідей, який слід охопити дослідникові творчості Сковороди. Цей круг поширюється, і врешті зрозуміємо, що Сковорода стоїть на справжніх висотах думки європейського циклу у 18-му ст.

Але багато важливішим уважаю досліди над дійсним впливом Сковороди на сучасників і на розвиток думки в 19-20-их сторіччях. Багато несподіванок чекає тут дослідників, поки зрозуміємо й доцінімо широчезний обсягом і значенням круг впливів Сковороди.

Доба вивчення і повного доцінення значення Сковороди - граде неминуче!

-oOoOo-

ПРИМІТКА:

В основу цієї праці лягла доповідь виголошена дня 29-го вересня 1957 р. на Учителському Курсі Шкіл Українознавства в Манчестері, влаштованім Спілкою Українських Учителів і Виховників.

Ту саму доповідь виголошено дня 27-го жовтня 1957-го р. заходами Лондонського Відділу Об'єднання Українців у Великій Британії в Лондоні.

Підчас переписування її з чорновика виявилася потреба поширити деякі уступи так, що зміст оголошеної тут праці не є цілком тожсамий із змістом виголошених доповідей.

Основні думки цієї праці були вже оголошені у формі статті в "Краківських Вістях" п.з. "Сковорода - етик і соціолог" восени 1944.

Основні тези вчення Сковороди про обов'язки воїна, наведені у цій праці, були теж оголошені окремою статтею в "Ордені" ч.2. в листопаді 1945-го р. в Авґсбурзі.

Зрештою, у своїй основі і в цілості ця праця, як це й зазначено в тексті, спирається на моїй студії про Сковороду п.з. "Лицар Святої Борні", написаної в рр. 1941-43 у Львові, з нагоди 150-річчя його смерті.

Не маючи змоги видати цієї студії друком, автор поширював її живим словом.

Із її цілістю були познайомлені усі наукові працівники Психотехнічного Інституту міста Львова у серії наукових, теоретично-дослідницьких засідань у 1943-му р. Довші частини студії були прочитані як окремі доповіді, влаштовані з нагоди 150-річчя Сковороди у Львові, Тернополі, Станіславові, Дрогобичі, Ярославі і Перемишлі, осінню 1943 і зимою 1944-го р.

Деякі інші фрагменти чи цитати із неї були друковані також в українських і англійських числах "Ордену".

Загальна бібліографія творів Сковороди поміщена у згаданій

студії. Числа в дужках після цит. т із філософських трактатів Сковороди відносяться до видання Бонч-Бруєвича.

БІБЛІОГРАФІЧНА НОТАТКА:

Перше видання "Етичні, Соціологічні і Педагогічні Погляди Григорія Сковороди" появилось як циклоstileве видання "Ордену" в кількості 100 номерованих примірників, із яких перший зберігається у Британському Музеї, Лондон 1959.

Друге видання появилось у "Визвольному Шляху" в Лондоні 1961 р. в чч. 9 і 10 /93-94/ за вересень і жовтень.

Оце третє видання є передруком другого, із включенням бібліографічної примітки із першого видання, яку було пропущено у другому виданні.

—oOoOoOo—

ДО ВЕЛЬМИШАНОВНОГО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА

Повідомляємо, що заходом Ініціативного Комітету реєструється в Торонті, Онт. "ІНСТИТУТ ПРОФ. ВОЛОДИМИРА ШАЯНА".

Директором цього Інституту погодився бути наш достойний сеньйор-поет Левко Ромен /інж. С. Ковальський/, а керівником Адміністрації інж. Нестор Роговський.

Інститут видаватиме квартално наукові праці проф. Володимира Шаяна і запрошених ним інших науковців, що також є фахівцями на ділянках Української Праісторії, Віронауки, Порівняльного Релігіознавства, Культур тощо. Крім того Інститут, при ласкавій допомозі Українського Громадянства, плянує займатися видавничою діяльністю наукових творів із ділянок згаданих предметів.

Отже, починаємо 1972 р. першим випуском Інституту із працею проф. В. Шаяна "Етичні, Соціологічні і Педагогічні Погляди Г. Сковороди", якого 250-річчя із дня народження припадає в цьому році.

Як уже згадано в примітках, ця праця є лише одним розділом із більшої студії проф. В. Шаяна "Лицар Святої Борні". Її в цілості плянується видрукувати книжковим форматом у наступних місяцях, щоб звеличати нею роковини нашого Філософа.

Перший і скромний зовнішнім оформленням випуск Інституту висилаємо на відомі адреси Українських Громадян, а в першу чергу передплатникам літературного квартальника "Світання". Прохаємо повернути за нього 1 дол. на адресу Адміністрації, виписуючи чеки на ім'я інж. Нестора Роговського, з приміткою "для Інституту В. Шаяна".

Рівночасно прохаємо усіх спричинитися добровільним датком на видання книги про Г. Сковороду "Лицар Святої Борні". Усі пожертви, як і датки членів-засновників Інституту будуть проголошені у 2. ч. випуску Інституту.

Імена членів-засновників "Інституту проф. Володимира Шаяна" подаємо в абетковому порядку:

ВАСИЛЬ БАГРІЙ, ПЕТРО І МАРІЯ ВІЛЕНЬКИЙ, ЮРІЙ БУРЯКІВЕЦЬ, МАЄСТРО МИХАЙЛО ГОЛИНСЬКИЙ, МЕЦЕНАС ТЕОДОР ГУМЕНЮК, ЗЕНОН ГРИШТА, ОЛЕКСАНДЕР КАПІТАНЧИК, ЛАВРО КЕМПЕ, ПЕТРО І КАТЕРИНА МІШУК, МГР. ВАСИЛЬ МИКИТЧУК, АДАМ МОСКАЛЮК, ЛАРИСА МУРОВИЧ, ДР. МИКОЛА ОСТАФІЙЧУК, ІНЖ. ОЛЕКСАНДРА ПАЛІЄНКО, ІВАН ПЕРУН, МИКОЛА ПОНЕДІЛОК, СТЕПАН РАДІОН, ЛІДІЯ РИБЧУК,

ІНЖ. НЕСТОР РОГОВСЬКИЙ, ЛЕВКО РОМЕН, ІНЖ. МИКОЛА І КАТЕРИНА ФЕДОРІВ,
ІВАН ХМІЛЬ /ЛАГОДЮК/, НИКИФОР ЩЕРБИНА.

Список імен членів-засновників ще не є остаточний.

Дальших наших Прихильників, Діячів Української Культури, прохаємо ласкаво зголошуватися до співдії і співпраці в нашому Інституті.

-oOoOoOo-

ВІД РЕДАКЦІЇ ТА АДМІНІСТРАЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОГО КВАРТАЛЬНИКА "СВІТАННЯ "

Наших Вельмишановних Передплатників, що в багатьох листах запитуються, коли вийде чергове число "Світання", повідомляємо, що справа організації та реєстрації Інституту не залишила нам досить вільного часу, щоб зайнятися друком наступного числа журналу.

А тому, що тепер будуть виходити кварталні випуски Інституту, ми плянуємо видавати "Світання" у формі літературних альманахів, які будуть збільшені об'ємом.

Сподіваємося, що такий плян стрінеться з прихильністю наших друзів-передплатників і прохаємо їх і надалі підтримувати в майбутньому видавничу діяльність "Світання" та Інституту.

За Редакцію та Адміністрацію

Левко Ромен в.р.

Нестор Роговський в.р. Лариса Мурович в.р.